

ERFGOEDHUIS
ZUID · HOLLAND

Erfgoedhuis Zuid-Holland

Jaarverslag 2018

Samenstelling: Onno Helleman, Marielle Hendriks, Evelien Masselink, Annelies Groot, Leo Bredie en Steven Harkema

Redactie en eindredactie: Anne-Pauline van der A en Marielle Hendriks

Plaats en datum: Delft, 21 mei 2019

Foto omslag: Pakhuis Santos, Erik Jansen Fotografie, 2017

Inhoud

Inleiding.....	4
Het jaar in vogelvlucht	4
Leeswijzer.....	5
Hoofdstuk 1 Partner van de provincie.....	6
1.1 Erfgoedlijnprojecten.....	6
1.2 PR & communicatie op de erfgoedlijnen	9
1.3 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering	10
1.4 Ondersteuning (wettelijke) erfgoedtaken gemeenten	12
1.5 Archeologie	13
1.6 Erfgoededucatie	16
1.7 Molennetwerk Zuid-Holland	18
Hoofdstuk 2 Projecten.....	20
Buiten de boekjaarsubsidie om verricht het Erfgoedhuis projecten op basis van financiering uit incidentele projectsubsidies, publieke en private fondsen en uit haar bestemmingsreserve.	20
2.1 Project <i>Kennis is Kracht</i>	20
2.2 Project <i>Digitalisering Erfgoedcollecties</i>	21
2.3 Project <i>Herbestemming in Zuid-Holland</i>	22
2.4 Samenwerking met het Zuid-Hollands Landschap	23
Hoofdstuk 3 Betaalde dienstverlening	24
3.1 Monumentenwacht	24
3.2 Erfgoed & Beleving.....	26
3.3 Erfgoed & Ruimte	26

Inleiding

Het jaarverslag van het Erfgoedhuis Zuid-Holland (hierna: Erfgoedhuis) voor het jaar 2018 volgt qua opzet het beleidsplan 2017-2020 *Erfgoed Inspireert: kansen voor erfgoed in Zuid-Holland*, waarin de speerpunten van het beleid van het Erfgoedhuis zijn geformuleerd. De in dit jaarverslag genoemde werkzaamheden en activiteiten zijn de concretisering van deze ambities.

Het jaar in vogelvlucht

Organisatorische ontwikkelingen

2018 stond in het teken van organisatorische en personele veranderingen. In juli verscheen een rapport van onderzoeksbureau Kwink Groep, die op verzoek van de provincie een doorlichting had gemaakt van het Erfgoedhuis. Daar kwamen drie concrete aandachtspunten uit voort: de samenwerking tussen het Erfgoedhuis en de provincie, de interne organisatie en de relatie met stakeholders. De uitwerking hiervan is in de handen gelegd van Mariëtte Hendriks, die per half november Judith Tegelaers opvolgde als directeur-bestuurder van het Erfgoedhuis.

Klantonderzoek

Om een beter beeld te krijgen van de behoefte van onze doelgroepen heeft het Erfgoedhuis in 2018 een klantonderzoek laten uitvoeren door organisatiebureau Verse Peper. In nauwe samenwerking met de medewerkers van het Erfgoedhuis werden onderzoeksvragen geformuleerd en vertegenwoordigers van musea, gemeenten en monumenteneigenaren, onze belangrijkste doelgroepen, uitgenodigd aan het onderzoek deel te nemen. Men was unaniem lovend over het cursusaanbod en de deskundige kennis van medewerkers. Ook werd de Monumentenwacht zeer positief beoordeeld. Vanuit de musea en gemeenten bleek wel meer behoefte aan netwerkbijstand en structureel contact met het Erfgoedhuis, en via het Erfgoedhuis met de provincie. De uitkomsten van het klantonderzoek worden gebruikt om ons bereik te vergroten en goed in te spelen op de in kaart gebrachte vragen van de (kleinere) Zuid-Hollandse musea en gemeenten.

Activiteiten

Het Erfgoedhuis en de afdeling Monumentenwacht kunnen inmiddels bogen op een stevige reputatie als kennis- en servicecentrum in het erfgoedveld. Onze diensten werden in 2018 afgenomen door gemeenten, scholen, musea, archieven, historische verenigingen, monumentenbeheerders en -eigenaren, erfgoedprofessionals en -vrijwilligers, molenstichtingen en overige verenigingen en stichtingen.

Het betrof onder meer:

- Adviseren van gemeentebesturen en - ambtenaren (Helpdesk monumentenzorg en archeologie)
- Onderhoudsadviezen voor monumenten en beeldbepalende gebouwen (Monumentenwacht);
- Ondersteuning van erfgoedvrijwilligers (*Kennis is Kracht*, Steunpunt digitalisering erfgoedcollecties);
- Advisering erfgoedinstellingen (collectieaudits);
- Trainingen en cursussen (zelfdoeninerfgoedengroen.nl, *Kennis is Kracht*);
- Erfgoededucatie;
- Projecten, netwerkbijeenkomsten, studiedagen, de jaarlijkse provinciale Erfgoeddag etc.

Als uitvoeringsinstelling van provinciaal cultureel erfgoed heeft het Erfgoedhuis in 2018 opnieuw communicatieve en inhoudelijke ondersteuning geboden bij de werkzaamheden rondom de zeven Zuid-Hollandse erfgoedlijnen, te weten: Atlantikwall, Goeree-Overflakkee, Historische Trekvaarten Landgoederenzone, Oude Hollandse Waterlinie, Romeinse Limes en de Waterdriehoek. De ondersteuning varieerde van het opzetten en onderhouden van de 'officiële' provinciale websites van de erfgoedlijnen (landgoedenbuitenplaatsen-zh.nl, landgoedwandelen.nl, hollandsbuiten.nl, zocherparken.nl) en overige provinciale websites (geschiedenisvanzuidholland.nl, archeologievanzuidholland.nl, beleefarcheologie.nl, herbestemming-zh.nl), het maken van communicatieplannen en educatiepakketten, het ontwikkelen van projecten (zoals de Koeneschans in de Krimpenerwaard), tot het uitgeven van publicaties en kaarten per afzonderlijke erfgoedlijn.

Voorts adviseerde het Erfgoedhuis via de Helpdesk Monumenten en Archeologie kosteloos Zuid-Hollandse gemeenten op het vlak van monumentenzorg, archeologie, herbestemming, cultuurlandschap en cultuurhistorie. In het Archeologiehuis Zuid-Holland werd in 2018 ingezet op het vernieuwen van de vaste tentoonstelling en de provinciale archeologische kroniek, die dit jaar tevens in gedrukte vorm werd uitgegeven. Daarnaast organiseerde het Erfgoedhuis twee wisseltentoonstellingen, te weten *Kleine metaaltjes uit het provinciaal depot* (geheel 2018) en *Oorlogssporen* (9 juli-31 december 2018).

In het kader van het cursusproject *Kennis is Kracht*, dat loopt van 2017 tot 2019, organiseerde het Erfgoedhuis in het afgelopen jaar wederom vele trainingen voor (kleine) erfgoedinstellingen. Deze cursussen verzorgen wij dankzij financiële steun van Fonds1818 en voor een deel uit onze bestemmingsreserve.

In 2017 voerde het Erfgoedhuis in opdracht van de PZH een verkenning uit getiteld *Digitalisering Erfgoedcollecties*. Dit resulteerde in een provinciaal stimuleringsprogramma voor 2018 en 2019 dat ook financiële steun krijgt van het Prins Bernhard Cultuurfonds afdeling Zuid-Holland. Als onderdeel hiervan werd een provinciaal Steunpunt Digitalisering erfgoedcollecties bij het Erfgoedhuis opgericht. Dit steunpunt heeft in 2018 drie netwerkbijeenkomsten en 14 cursussen georganiseerd om (kleinere) erfgoedinstellingen te ondersteunen op het gebied van digitalisering van hun collecties. Het Erfgoedhuis heeft zelf 40.000 euro uit haar bestemmingsreserve geïnvesteerd. Er is goed gebruik gemaakt van de regeling, bijna 500 mensen werden bereikt in het jaar van opstarten, maar gezien de omvangrijke erfgoedsector in Zuid-Holland zal er ook in 2019 en daarna nog veel werk verzet moeten worden om alle erfgoedcollecties digitaal toegankelijk te maken en te bewaren voor de toekomst.

De elfde editie van de Erfgoeddag werd op 18 oktober 2018 in de Stadsgehoorzaal van Vlaardingen door ruim 250 mensen bijgewoond. Dit gezamenlijk door het Erfgoedhuis en de provincie Zuid-Holland georganiseerde kennis- en netwerkevenement had als thema *Het ontstaan van Holland: ontwikkelingen die ons raken*. De *key-note speech* werd verzorgd door prof. dr. Co Verdaas (TU Delft) die in zijn lezing *Erfgoed heeft de toekomst* inging op de rol van erfgoed bij de energietransitie.

Financiën

Het werk van het Erfgoedhuis wordt in belangrijke mate financieel mogelijk gemaakt dankzij een boekjaar-subsidie van de provincie Zuid-Holland die voor een beleidsperiode van vier jaar is toegekend (2016-2019). In 2018 betrof dit 64% van de inkomsten. Een jaarlijks werkplan geeft inzage in de prestaties die het Erfgoedhuis hiervoor levert. Deze worden in samenspraak met de provincie Zuid-Holland vastgesteld. In het hier voorliggende jaarverslag wordt verantwoording afgelegd over de geleverde prestaties in 2018. De overige 36% inkomsten betreffen incidentele projectgelden voor diensten en opdrachten van zowel publieke als private financiers, zoals gemeenten, fondsen, erfgoedinstellingen en (particuliere) monumenteneigenaren.

Leeswijzer

Dit jaarverslag is opgebouwd uit drie hoofdstukken. Hoofdstuk 1 *Partner van de provincie* geeft een overzicht van de werkzaamheden en activiteiten die het Erfgoedhuis heeft uitgevoerd met financiële steun van de provincie Zuid-Holland. Het merendeel van deze activiteiten valt binnen de door de provincie verstrekte boekjaarsubsidie. In 2018 zijn drie projecten uitgevoerd op basis van een projectsubsidie. Deze komen aan bod in hoofdstuk 2 *Projecten*. Hoofdstuk 3 *Betaalde dienstverlening* biedt een overzicht van de werkzaamheden die de afdelingen Monumentenwacht Zuid-Holland, Erfgoed & Beleving en Erfgoed & Ruimte hebben uitgevoerd hebben via betaald opdrachtgeverschap.

Hoofdstuk 1 | Partner van de provincie

1.1 Erfgoedlijnprojecten

Doel

Binnen de zeven erfgoedlijnen lag in 2018 de nadruk op het aanscherpen van kwaliteit en het verbinden van losse initiatieven tot krachtige coalities met een overtuigend verhaal. Het Erfgoedhuis leverde ondersteuning bij verschillende projecten op de erfgoedlijnen, variërend van marketing en communicatie, eventcoördinatie en strategische samenwerking, tot onderzoek en publieksbereik. We werkten samen met partners ProBiblio, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en onze groene partner het Zuid-Hollands Landschap. De activiteiten worden hieronder per erfgoedlijn verantwoord.

Resultaten op de erfgoedlijn Atlantikwall

- Het Erfgoedhuis ondersteunde in 2018 als secretaris/notulist bij de erfgoedtafel Atlantikwall. Ook assisteerde zij de projectleider van de provincie Zuid-Holland met het beoordelen van projectaanvragen.
- Het project Publieksbereik en Educatie dat in 2017 voor de Atlantikwall was gestart, werd eind 2018 afgerond met een onderdeel gericht op publieksvoorlichting in Rijksdorp Wassenaar in samenwerking met Staatsbosbeheer.
- Het Erfgoedhuis fungeerde als officiële aanvrager voor een project van zes fietsroutes langs de Atlantikwall. Initiatiefnemer was Jeroen Rijpsma, maar het Erfgoedhuis werd penvoerder van dit project en medeverantwoordelijk voor de redactie. Er werden in 2018 drie routes getest, die in het voorjaar van 2019 worden gepubliceerd. Het project loopt door tot in 2019.
- Het Erfgoedhuis ontwikkelde de tentoonstelling *Drakentanden in de Duinen. Sporen van de Atlantikwall* in het Archeologiehuis Zuid-Holland. De tentoonstelling vertelt over de archeologische vondsten uit WOII die in de Atlantikwall zijn gevonden door medewerkers van terrein beherende instellingen als Staatsbosbeheer, Dunea en het Zuid-Hollands Landschap. Daarnaast besteedt de tentoonstelling aandacht aan de *Vordere Wasserstellung*, een stelling die als achtervang fungeerde van de Atlantikwall en onder meer over het grondgebied van Alphen aan den Rijn, Waddinxveen en Zuidplas liep. De gemeente Zuidplas stelde drie drakentanden voor de duur van de tentoonstelling ter beschikking. De opening vond plaats op 5 juli 2018 door Leo Maat, wethouder cultureel erfgoed van de gemeente Alphen aan den Rijn. De looptijd van de tentoonstelling is één jaar, waarna de tentoonstelling digitaal zal worden aangeboden via de website van het Archeologiehuis Zuid-Holland. In het kader van de tentoonstelling zal in 2019 nog een drietal lezingen worden georganiseerd. De tentoonstelling werd in opdracht van het Erfgoedhuis samengesteld, vormgegeven en ingericht door RAAP en financieel mogelijk gemaakt door provincie Zuid-Holland, het Erfgoedfonds van de gemeente Alphen aan den Rijn en de Stichting J.E. Jurriaanse Fonds.
- Beheer *social media*: voor de erfgoedtafel Atlantikwall onderhoudt het Erfgoedhuis een Facebookpagina en een Twitteraccount. Het twitteraccount bereikt 566 geïnteresseerden, onder wie AW-instellingen, bunkers, evenals Statenleden en regionale media. Het Facebookaccount heeft 888 actieve volgers.

Resultaten op de erfgoedlijn Goeree-Overflakkee

- In aanvulling op de erfgoedtafelbijeenkomsten nam het Erfgoedhuis deel aan de werkgroep Communicatie erfgoedlijn Goeree-Overflakkee. In 2018 werd opnieuw een gezamenlijke aanvraag voorbereid met diverse producten om het gerestaureerde en beschikbare erfgoed van deze lijn nog beter onder de aandacht van het publiek te krijgen. De producten die in 2017 en 2018 waren gehonoreerd met een subsidie, zijn opgeleverd. In 2018 werden twee edities van de *Erfgoedkrant* uitgebracht, een *BooQi* werd vervaardigd (het Erfgoedhuis maakte deel uit van de redactie van deze communicatie-uitingen), en er vond een evenement plaats tijdens Open Monumentendag, waarbij het erfgoed op deze erfgoedlijn een prominente plaats innam. Tot slot werd een katern in de kersteditie 2018 van *Eilanden Nieuws* voorbereid. Naast dit

alles was het Erfgoedhuis waar mogelijk ook bij andere opleveringen op de erfgoedlijn Goeree-Overflakkee aanwezig.

- **Beheer *social media*:** In 2017 is Goeree-Overflakkee een Facebookpagina opgezet. Het Erfgoedhuis beheert deze pagina in opdracht van de erfgoedtafel en zorgde ook in 2018 voor doorlopende communicatie- en promotieactiviteiten. De Facebookgroep telt inmiddels 180 leden. De groep communiceerde met de achterban over alle op de erfgoedlijn opgeleverde activiteiten en producten. De berichtgeving liep daarbij voornamelijk via de betrokken ambtenaar van de provincie Zuid-Holland en via het Erfgoedhuis, maar veel tafeldeelnemers zijn actief op het forum. In 2018 werden meer dan 100 berichten, evenementen en producten via deze groep gepromoot.
- In overleg met de projectleider is geconcludeerd dat de bestaande interne en externe communicatie, zoals hierboven omschreven, in ruime mate voorziet in de informatiebehoefte van de deelnemers. Er is daarom besloten geen verdere interne nieuwsbrief samen te stellen.

Resultaten op de erfgoedlijn Landgoederenzone Zuid-Holland

- Ook dit jaar verzorgde het Erfgoedhuis de organisatie van de *Dag van het Kasteel*. Op 21 mei 2018 openden 19 locaties in *Hollands Buiten*, de nieuwe merknaam van de erfgoedlijn Landgoederenzone, de deuren voor het publiek. De locaties waren herkenbaar door de in de huisstijl van *Hollands Buiten* geproduceerde vlaggen. Ruim tevoren waren flyers verspreid voor het evenement met dank aan de deelnemende landgoederen, ProBiblio en de VVV's. Het programma per locatie werd gepubliceerd op de website van de Nederlandse Kastelenstichting, de initiatiefnemer van dit landelijke evenement. Advertenties voor het evenement verschenen in het *Leidsch Dagblad* en de Haagse editie van Het *Algemeen Dagblad*. In totaal trok de *Dag van het Kasteel* 17.431 bezoekers. Het evenement werd financieel mogelijk gemaakt door provincie Zuid-Holland en Fonds1818.
- De huisstijl van *Hollands Buiten* werd in 2018 ontwikkeld en is beschikbaar voor de stakeholders van het netwerk van de Landgoederenzone. Daarnaast werd de website van *Hollands Buiten* in 2018 ontwikkeld en op de *Dag van het Kasteel* online gezet. Er zijn vlaggen in de huisstijl van *Hollands Buiten* geproduceerd die in het beheer blijven van de deelnemers aan *Hollands Buiten* zodat deze ook tijdens andere evenementen kunnen worden gebruikt. De *social mediacampagne* die in het najaar 2018 zou plaatsvinden is uitgesteld tot voorjaar 2019. Reden hiervoor is dat de betrokkenheid van de stakeholders eerst geoptimaliseerd dient te worden, zodat de campagne succesvol kan zijn.
- De website landgoedwandelen.nl is gedurende 2018 bijgehouden en kreeg enkele technische aanpassingen. De voorraden van het eerder vervaardigde promotiemateriaal (Z-Card en brochure) die verschillende toeristische informatiepunten en stakeholders van *Hollands Buiten* ter beschikking hebben, werden op peil gehouden. Tevens werd er in de winter een online campagne gevoerd om bezoek aan de website en hierdoor het wandelbezoek te bevorderen. Het aantal websitebezoeken was 8.100 in 2018.
- De website zocherparken.nl is een digitale publicatie van de resultaten van het onderzoek *Kwaliteitsimpuls Zocherparken*. Gedurende het jaar werd in samenwerking met de uitgever Waanders & de Kunst gestart met de fondsenwerving voor een papieren publieksuitgave. Er is nog 6.000 euro nodig alvorens dit project kan worden gerealiseerd. Het ligt in de bedoeling om de publieksbrochure te verspreiden via toeristische informatiepunten en publiekstoegankelijke buitenplaatsen met een Zocheraanleg. De website telde 900 bezoeken in 2018.
- **Publicatie nieuwsbrief:** In september en december 2018 werden twee digitale nieuwsbrieven verstuurd in plaats van de geplande vier. Deze waren wel uitgebreider dan voorgaande edities. Het sjabloon van de nieuwsbrief werd in 2018 aangepast en vormgegeven in de huisstijl van *Hollands Buiten*. De nieuwsbrief is verstuurd naar alle stakeholders van *Hollands Buiten*.
- **Communicatiewerkgroep:** De stand van zaken en voortgang van de website *Hollands Buiten* is hierin besproken. Geconstateerd werd dat het aanleveren van content voor de website door de locaties

achterblijft. Om het merk *Hollands Buiten* succesvol te kunnen laten zijn, zullen de deelnemers actiever moeten participeren. In december 2018 is dit opnieuw geagendeerd bij de erfgoedtafel. In 2019 zullen verdere stappen worden ondernomen voor de doorontwikkeling van de website, aansluitend op de wensen van de deelnemende partijen.

- In 2018 hebben oriënterende gesprekken plaatsgevonden met de provincie Noord-Holland over een mogelijke samenwerking binnen *Hollands Buiten*. Alvorens aan te sluiten wil Noord-Holland echter dat het commitment van de buitenplaatsen eerst verder geborgd wordt.

Resultaten op de erfgoedlijn Romeinse Limes

- Na het terugtreden van Jos Wienen fungeerde het Onno Helleman, hoofd van de afdeling Erfgoed & Ruimte van het Erfgoedhuis, als voorzitter a.i. voor de erfgoedlijn Romeinse Limes Zuid-Holland. Met ingang van 10 september 2018 is het stokje overgedragen aan de nieuwe voorzitter Klaas Tigelaar, burgemeester van Leidschendam-Voorburg. Op voornoemde datum namen de heren Tigelaar en Helleman deel aan de jaarlijkse Intervisie bijeenkomst Erfgoedlijnen met gedeputeerde Rik Janssen.
- Onno Helleman heeft tevens zitting in de stuurgroep Romeinse Limes Nederland, bestaand uit vertegenwoordigers van Erfgoed Gelderland, Landschap Erfgoed Utrecht, RomeinenNu en het Erfgoedhuis. De stuurgroep kwam in 2018 vijf maal bijeen (26 januari, 30 maart, 7 juni, 31 augustus en 1 november). Doelstelling van de stuurgroep is het bevorderen van het publieksbereik en netwerkvorming van de Romeinse Limes in Nederland. Hiertoe wordt de website romeinselimes.nl actueel gehouden en worden netwerkbijeenkomsten georganiseerd.
- Gedurende de eerste helft van 2018 heeft het kwaliteitsteam Romeinse Limes Zuid-Holland onder voorzitterschap van het Erfgoedhuis via een aantal interactieve sessies voorstellen geformuleerd om een volgende kwaliteitsslag te maken. De voorstellen zijn op 14 juni 2018 aan de deelnemers van het netwerk voorgelegd en zijn vervolgens aangenomen. De criteria voor het waarderen van ingediende projectvoorstellen zijn in navolging van het voorstel aangescherpt.
- Publicatie nieuwsbrief: In 2018 zijn er twee digitale nieuwsbrieven verstuurd, in maart en december 2018 respectievelijk.

Resultaten op de erfgoedlijn Oude Hollandse Waterlinie

- Project *Beleef de Krimpenerwaard*: In 2018 richtten de projecten op deze erfgoedlijn op het vergroten van de bekendheid van de Oude Hollandse Waterlinie. Daarbij werd nadrukkelijk de samenwerking gezocht met lokale ondernemers en bewoners uit het gebied van de waterlinie. In 2018 werd de door de erfgoedtafel verkregen subsidie voor het project *Beleef de Krimpenerwaard* besteed aan diverse bijeenkomsten voor inwoners en ondernemers langs de Vlist. Deze sessies hadden tot doel om de bewustwording en het commitment bij bewoners te verstevigen en te vergroten en actieve deelname te bevorderen. Op goed bezochte bewonersbijeenkomsten werden verhalen gedeeld over leven langs de Vlist, over de geschiedenis van de Oude Hollandse Waterlinie en over de belangrijke functie van het schanseilandje Koeneschans. Plaatselijke ondernemers werden uitgenodigd voor een werkontbijtsessie, waarbij zij wensen ten aanzien van promotiemateriaal konden inbrengen. Op democratische wijze is zo gekozen voor een aantal producten dat tot doel heeft de Krimpenerwaard en in het bijzonder het deel langs de Vlist tussen Haastrecht en Schoonhoven beter onder de aandacht van de (toeristische) bezoeker (wandelaar, fietser) te brengen. Een deel van deze producten zal in 2019 worden opgeleverd.
- Met lokale ontwerpers werd een *virtual reality*-beleving op de Koeneschans gerealiseerd, waarbij bezoekers van de Koeneschans met gebruik van hun eigen smartphone een impressie kunnen krijgen van de situatie in het rampjaar 1672. Daarnaast zijn er informatieborden, een aanlegsteiger en een grote zitbank geplaatst. Het project kwam tot stand dankzij een samenwerking met het Zuid-Hollands Landschap en werd mede mogelijk gemaakt door de provincie Zuid-Holland, de gemeente Krimpenerwaard en het Streekfonds Krimpenerwaard.

- Publicatie nieuwsbrief: het Erfgoedhuis heeft op verzoek van de erfgoedtafel drie digitale nieuwsbrieven samengesteld en verstuurd aan de stakeholders.
- Beheer *social media*: Op verzoek van de erfgoedtafel worden een Facebookpagina en Twitteraccount bijgehouden. Deze hebben zich echter niet voldoende ontwikkeld in de afgelopen drie jaar, omdat de betrokken stakeholders eerder aandacht voor hun eigen Facebookpagina en/of Twitteraccount hebben. Voorstel is om de Facebookpagina en het Twitteraccount onder te brengen bij de Stichting Oude Hollandse Waterlinie. Besprekingen hierover zullen plaatsvinden in 2019.

Resultaten op de erfgoedlijn Trekvaarten

- Als onderdeel van het project Intensivering Publieksbereik is in 2018 een animatiefilm over de trekvaarten opgeleverd. De korte film *Trekvaarten in Zuid-Holland*. De Intercity van de Gouden Eeuw neemt je in zes minuten mee op reis met de trekschuit van Haarlem naar Leiden, Delft, Schiedam en Vlaardingen. Om hem voor iedereen toegankelijk te maken is er ook een ondertitelde versie verschenen. De reacties op de film zijn zeer positief. Het Erfgoedhuis was verantwoordelijk voor inhoud en begeleiding. Uitvoerend producent was Ars Longa in samenwerking met The Light Fantastic. De film is mede mogelijk gemaakt dankzij de provincie Zuid-Holland en de gemeentes Hillegom, Lisse, Teylingen, Leidschendam-Voorburg, Delft, Schiedam, Midden-Delfland en Vlaardingen.
- In 2018 is een aanvraag voor de publicatie van een canon van de trekvaarten voorbereid.
- In het afgelopen jaar kregen vaarondernemers langs de trekvaarten een training om het verhaal van de Trekvaarten beter aan hun bezoekers te vertellen (zie ook: 1.6 Erfgoededucatie).
- Branding project: In 2018 is in navolging van *Hollands Buiten* gestart met de ontwikkeling van een merkstrategie op deze erfgoedlijn: *Hollands Welvaren*. Dit wordt in 2019 verder ontwikkeld.
- Beheer *social media*: het Erfgoedhuis onderhield een Facebookpagina en Twitteraccount namens de erfgoedtafel. Het Twitteraccount heeft 186 volgers, onder wie Statenleden, tafeldeelnemers, vaarondernemers en gemeenten. Facebook bereikt 169 volgers.

Resultaten op de erfgoedlijn Waterdriehoek

- Het Erfgoedhuis nam in 2018 deel aan de vergaderingen van de erfgoedtafel en het verleende ondersteuning en advies aan de projectleider Waterdriehoek van de provincie Zuid-Holland bij de beoordeling van ingediende projecten. Een eigen ingediend project waarbij vrijwilligers in de schijnwerpers zouden komen haalde het maatregelenpakket niet.

1.2 PR & communicatie op de erfgoedlijnen

Doel

In 2018 is er hard gewerkt om het publiek kennis te laten maken met de geschiedenis van Zuid-Holland en de verhalen uit hun leefomgeving. Dit deed het Erfgoedhuis door het organiseren van grootschalige publieksevenementen, door content op de publiekswaarsite [Geschiedenis van Zuid-Holland](#) te genereren en door andere publiekssites en themawebsites van nieuws, content en interessante verhalen over de rijke geschiedenis van Zuid-Holland te voorzien. Ook werden educatieve evenementen ontwikkeld en werden erfgoededucatieprojecten langs de erfgoedlijnen ondersteund. Daarnaast hielp het Erfgoedhuis Zuid-Hollandse erfgoedinstellingen en hun vrijwilligers om hun lokale erfgoed voor het publiek te ontsluiten door advies te geven en studiedagen en netwerkbijeenkomsten te organiseren.

Resultaten in 2018

- In 2018 vond er wekelijks PR & communicatie afstemming plaats tussen Erfgoedhuis de provincie Zuid-Holland over activiteiten en evenementen met betrekking tot de zeven erfgoedlijnen en de provinciale speerpunten archeologie & publieksbereik, herbestemming en molens.
- In 2018 is inhoudelijke input en fotomateriaal geleverd voor de vervaardiging van nieuwe fietsroutes binnen het programma *Hollands Buiten*.
- Verkennende bijdrage geleverd aan HollandCity, het landelijke programma van het Nationaal Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC). Onderzocht werd of hier vanuit (één van) de Zuid-Hollandse erfgoedlijnen op aangesloten kan worden. Ook vond er overleg plaats met de communicatiewerkgroep van de verhaallijn Kastelen & Buitenplaatsen van het NBTC.
- De jaarlijkse Erfgoeddag, het gezamenlijke kennis- en netwerkevent van de provincie Zuid-Holland en het Erfgoedhuis, werd dit jaar door het Erfgoedhuis in Vlaardingen georganiseerd. Het congres bood aan bijna driehonderd Zuid-Hollandse erfgoedbetrokkenen een gevarieerd programma met als thema *Het ontstaan van Holland: ontwikkelingen die ons raken*. Hiermee werd aangesloten op één van de thema's binnen de provinciale Onderzoeksagenda Archeologie, te weten *Het Ontstaan van het Graafschap Holland*. Uit de evaluatie bleek dat de bezoekers het congres waardeerden: driekwart van de respondenten gaf de Erfgoeddag een 8 of hoger.
- Websitebeheer: Diverse publiekswbsites over cultureel erfgoed werden door het Erfgoedhuis beheerd en geactualiseerd. Geplaatste content werd bovendien gepromoot via de bijbehorende *social mediakanalen*, partnerwebsites en in magazines.
- [Geschiedenis van Zuid-Holland](#) is de belangrijkste portal voor cultureel erfgoed in Zuid-Holland. In 2018 werd de website ruim 220.000 keer bezocht, bijna 40% meer dan in 2017 (140.000 keer). Naast nieuws en activiteiten zijn zogenoemde *longreads* toegevoegd (online gepubliceerde lange verhalen) over o.a. Zuid-Holland in de Eerste Wereldoorlog, de cichoreiteelt op Goeree-Overflakkee, de strijd voor het vrouwenkiesrecht, het Ontstaan van het Graafschap Holland, brugwachtershuisjes & herbestemming, en de geschiedenis van de Bollenstreek. Een belangrijk deel van de stijging is te danken aan op maat gemaakte online advertenties waarover beschikt kon worden dankzij het advertentieprogramma van *Google Grant*. Het bijbehorende Twitteraccount heeft bijna 3.000 volgers.
- Overige themawebistes die Erfgoedhuis doorlopend onderhoud in 2018:
 - [Landgoed en buitenplaats ZH](#) (13.500 bezoekers)
 - [Landgoed Wandelen ZH](#) (8.100 bezoekers)
 - [Herbestemming in Zuid-Holland](#) (1.400 bezoekers)
 - [Zocherparken](#) (900 bezoekers)

In 2019 zal het succes van zowel de publiekswbsites als de themawebistes verder worden geïnventariseerd.

1.3 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering

Doel

Een van de taken van het Erfgoedhuis is het aanbieden van ondersteuning en deskundigheidsbevordering aan Zuid-Hollandse erfgoedinstellingen. Door kleine en middelgrote musea, historische en archeologische verenigingen en andere erfgoedinstellingen zoals molens en archieven te faciliteren in kennis, training en netwerkbepordering, wordt het Zuid-Hollandse erfgoed professioneler en beter ontsloten zodat er meer inwoners van Zuid-Holland van kunnen genieten.

Resultaten

▪ Informatie- en kennisdeling

De algemene nieuwsbrief voor de gehele achterban van het Erfgoedhuis verscheen in 2018 viermaal en wordt aan 1.300 abonnees verzonden. De corporate website van het Erfgoedhuis erfgoedhuis-zh.nl is *up-to-date* gehouden en er werden in overleg diverse aanpassingen en verbeteringen doorgevoerd. Het Twitteraccount van het Erfgoedhuis heeft in 2018 bijna 2.000 volgers, de Facebookpagina heeft er ruim 2.000.

▪ Studiedagen en –bijeenkomsten

In 2018 werd een aantal studiemiddagen en -bijeenkomsten georganiseerd. Een ervan vond plaats op 7 juni in het Maritiem Museum Rotterdam. Op deze drukbezochte middag liet een achttal experts hun licht schijnen over de verschillende soorten maritiem erfgoed binnen de provincie Zuid-Holland. De provincie valt in haar geheel als ‘maritiem landschap’ te omschrijven, waar landschappelijke elementen, historische verhalen, varend erfgoed en archeologische vondsten deel van uitmaken. Het programma van de studiedag werd samengesteld in samenwerking met Martijn Manders van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Na afloop gaven aanwezige Zuid-Hollandse Statenleden aan dat ze de middag zeer hadden gewaardeerd.

Gedurende het jaar vonden ook diverse activiteiten plaats in het kader van het pilotproject Wikipedia en de Waterdriehoek. In Zuid-Holland zijn veel historische verenigingen actief. Hun leden doen onderzoek naar lokale geschiedenis, publiceren daarover en beheren in sommige gevallen ook collecties. Het pilotproject had tot doel te onderzoeken in hoeverre deze kennis toegankelijk gemaakt kan worden via Wikipedia en Wikimedia Commons. Zo kunnen verenigingen een groter publiek bereiken en kunnen geïnteresseerden gemakkelijker kennisnemen van de laatste historische inzichten. Voor twee deelnemende organisaties is een aanbod op maat ontwikkeld: voor Vereniging Oud-Dordrecht is onder andere een handleiding *Open Publiceren* ontwikkeld, die in 2019 ook beschikbaar komt voor derden; bij het Baggermuseum in Sliedrecht zijn twee workshops georganiseerd over het toevoegen van foto's aan Wikimedia Commons en de criteria die daarbij worden gehanteerd. Deze informatie is tevens beschikbaar voor alle andere historische verenigingen.

▪ Ondersteuning en advisering van erfgoedinstellingen

Het Erfgoedhuis onderhoudt contacten met instellingen die zich bezighouden met lokale en regionale geschiedenis, zoals musea en verschillende historische verenigingen. Het gaat dan met name om advisering, signalering van behoeften van de doelgroep en het leggen van nieuwe contacten. De hulp van het Erfgoedhuis werd ruim honderd keer ingeschakeld door (veelal kleinere) erfgoedinstellingen met vragen over de collectie. In reactie hierop is samen met de Vereniging van Musea in Zuid-Holland gekeken naar een effectievere manier om contact met het veld te onderhouden. Met dat doel is het is een eerste aanzet gemaakt naar de oprichting van het Museumplatform Zuid-Holland.

Hiernaast heeft het Erfgoedhuis twee ledenvergaderingen van het Nationaal Overleg Regionale Audiovisuele Archieven (NORAA) ondersteund, en was het aanwezig als AVA_Net expert bij het AVA_Net symposium. Tamara van Zwol, consulent archieven van het Erfgoedhuis, was redacteur van de eerste editie van het nieuwe AVA_Net e-magazine.

In 2018 werd er opnieuw samengewerkt met de Kring van Zuid-Hollandse Archivarissen. Het Erfgoedhuis ondersteunde de Kring bij een bestuursvergadering en een ledenvergadering en bij twee kennisbijeenkomsten, over de ontsluiting van de audiovisuele collectie van de provincie Zuid-Holland en over haar e-depot. Op 26 oktober organiseerde het Erfgoedhuis samen met de provinciearchivaris Peter Diebels een masterclass over de historische fotocollectie van de provincie. Naast de inhoud van de collectie was er aandacht voor de doelstellingen van de provincie op het gebied van digitalisering en open data. Historicus Eelco Beukers deelde zijn kennis en ervaring op het gebied van professionele beeldredactie. Er waren ruim 30 deelnemers, voor een groot deel musea en historische verenigingen in Zuid-Holland.

- Deskundigheidsbevordering

In 2018 werd het Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland ondergebracht bij het Erfgoedhuis, één van de drie pijlers van het provinciale Digitaliseringsprogramma. Vanuit dit steunpunt werden cursussen en netwerkbijeenkomsten georganiseerd en een helpdesk en een website opgezet (zie ook: hoofdstuk 2.2 Project Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland).

Het digitale vrijwilligersplatform zelfdoeninergoedengroen.nl werd in 2018 door het Erfgoedhuis, in samenwerking met de collega's van De Groene Motor (ondergebracht bij Zuid-Hollands Landschap), gevuld met vrijwilligersvacatures, cursussen en bijeenkomsten van het Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties van het project *Kennis is Kracht*, digi-naslagwerken van cursussen in de vorm van *factsheets*, gereedschapsuitleen, informatiebijeenkomsten van andere organisaties en weetjes. Het platform trok 18.000 bezoeken. De bijbehorende Facebookpagina heeft 100 volgers. De nieuwsbrief van het platform Zelf Doen en het project *Kennis is Kracht* heeft 815 inschrijvingen en is 11 keer verzonden; de nieuwsbrief voor het Steunpunt Digitalisering heeft 620 inschrijvingen en is 12 keer verzonden. Een stappenplan voor optimalisatie van de website werd afgesproken en gestart. Dit krijgt een vervolg in 2019.

Samen met de collega's van Zuid-Hollands Landschap en De Groene Motor organiseerde het Erfgoedhuis op 16 juni 2018 een provinciale vrijwilligersdag. Deelnemers hadden de keuze uit 19 workshops, waarbij de consulenten van het Erfgoedhuis workshops over landschap lezen, kaartmateriaal, fotografie en beleving organiseerden. Deze dag werd bijgewoond door 180 deelnemers.

Een deel van de achterban van het Erfgoedhuis is niet direct betrokken bij de erfgoedlijnen, maar kan inhaken op de ondersteuning die het Erfgoedhuis biedt middels het cursusprogramma *Kennis is Kracht* (zie ook: hoofdstuk 2.1 Project *Kennis is Kracht*).

- Landelijk netwerk

Ook met partners buiten de provincie worden contacten onderhouden en kennis uitgewisseld, bijvoorbeeld via OPEN (Overleg Provinciale Erfgoedinstellingen Nederland), waar het Erfgoedhuis het secretariaat van voert. Ook is er op regelmatige basis overleg met de RCE, Vereniging Provinciale Monumentenwachters Nederland (VPMN), het Erfgoedplatform van Kunsten'92, het Landelijk Contact Museumconsulenten, het Maritiem Platform, Oneindig Noord-Holland, Erfgoed Zeeland, Landschap Erfgoed Utrecht, Erfgoed Gelderland, Erfgoed Noord-Brabant, Nieuwland Erfgoedcentrum Flevoland, Huis van Hilde, Historisch Centrum Overijssel, Erfgoed en Publiek Friesland, Erfgoedpartners Groningen alsook met het Vlaamse FARO, sectorinstituut voor cultureel erfgoed. Dit gebeurt onder meer door deelname aan studiedagen en congressen en door gezamenlijk te participeren in overleggen.

1.4 Ondersteuning (wettelijke) erfgoedtaken gemeenten

Doel

Het Erfgoedhuis ondersteunt met name kleine en middelgrote gemeenten op het gebied van erfgoedbeleid. Het ontbreekt deze gemeenten vaak aan de benodigde tijd en kennis om de gemeentelijke erfgoedtaken volwaardig uit te voeren. In 2018 gingen veel vragen over de Omgevingswet en Omgevingsvisie. Andere thema's die in 2018 extra aandacht kregen zijn historische interieurs, groen erfgoed, duurzaamheid, burgerparticipatie en cultureel ondernemerschap. Daarnaast hadden de speerpunten van het provinciaal erfgoedbeleid - herbestemming, archeologie en publieksbereik en de ondersteuning van het molenveld - de specifieke aandacht van het Erfgoedhuis bij het bieden van ondersteuning aan gemeenten.

Resultaten

- Steunpunt voor gemeenten

In 2018 was het Erfgoedhuis het eerste aanspreekpunt voor gemeenten en fungeerde als helpdesk voor gemeenten over cultuurhistorie in brede zin. Onze website erfgoedhuis-zh.nl heeft hiertoe ook een aparte sectie met een dynamische Veelgestelde vragenpagina. Daarnaast was het Erfgoedhuis telefonisch bereikbaar. Ook organisaties en particulieren die zich bezighouden met erfgoed kunnen een informatie-

aanvraag bij ons doen. Via onze website, nieuwsbrieven, *social media*, informatiebijeenkomsten en publicaties zorgen wij voor verdere overdracht van kennis aan en bevordering van deskundigheid bij gemeenten of andere relevante erfgoedorganisaties in Zuid-Holland.

- Zeven bijeenkomsten Overleg provinciale steunpunten
De twaalf provinciale steunpunten vormen een netwerk en overleggen met regelmaat over actualiteiten en ontwikkelingen ten aanzien van hun kerntaken en overige relevante zaken. Het netwerk kwam in 2018 zevenmaal bijeen. Onderwerpen van gesprek waren onder meer de bijeenkomsten Omgevingswet, het Sectoradvies van de Raad voor Cultuur, de visiebrief *Erfgoed Telt* van minister Van Engelshoven, de internetconsultatie van het invoeringsbesluit Omgevingswet, de omgeving van het monument, de evaluatie van de Wet revitalisering generiek toezicht, de Erfgoed Deal en de Routekaart verduurzaming monumenten. Tijdens de bijeenkomsten werden met regelmaat externe partijen ontvangen, waaronder het Nationaal Restauratiefonds. Het uitnodigingsbeleid hing verder nauw samen met ontwikkelingen binnen het bestel. Tweemaal per jaar vond op ambtelijk en directieniveau een overleg plaats met de RCE.
- Drie informatiebijeenkomsten
Op 17 mei is in nauwe samenwerking met de RCE en de provincie Zuid-Holland een bijeenkomst georganiseerd met als thema erfgoed en de omgevingswet. De bijeenkomst vond plaats in de Sociëteit van het Meisjeshuis in Delft. Els Romeijn van de RCE en Aron Duindam van provincie Zuid-Holland hielden een presentatie. Tevens werden drie praktijktafels georganiseerd. Er waren 40 deelnemers, waaronder ambtenaren van de gemeenten Alphen aan den Rijn, Delft, Den Haag, Gouda, Krimpenerwaard, Midden-Delfland, Nieuwkoop, Rotterdam, Wassenaar, Voorschoten en Westland.
Op 4 oktober vond in Museum Rijswijk een informatiebijeenkomst plaats met het thema erfgoed als strategisch onderdeel van het Omgevingsbeleid plaats. Sprekers waren Valesca van den Bergh van de gemeente Stichtse Vecht, Maarten Koenders van provincie Zuid-Holland en Toine van Wieringen van de gemeente Leidschendam-Voorburg. Er waren 36 deelnemers.
Op 6 december organiseerde het Erfgoedhuis in Huis Van Gijn in Dordrecht een informatiebijeenkomst over historische interieurs met presentaties van Wyke Sybesma (conservator Museum Huis van Gijn), Christine Weijs (bouwhistorica van de gemeente Dordrecht) en Bart Ankersloot (onderzoeker bij het Rijks erfgoed Laboratorium en betrokken bij het programma Historische Interieurs van de RCE). Er waren 30 deelnemers.
- Studiemiddag Sociale woningbouw
De bijeenkomst rond het thema Sociale woningbouw vond plaats op 24 mei in het Scheltemacomplex te Leiden. Het programma voorzag in drie presentaties: Marcel Breur van de Leidse woningbouwvereniging De Sleutels informeerde de aanwezigen over de arbeiderswijk De Kooi in Leiden. De woningbouwvereniging wilde de woningen eerst afbreken, maar aangezien een deel van de wijk gemeentelijk wordt beschermd (o.a. op initiatief van de bewoners) worden de woningen gemoderniseerd met behoud van de cultuurhistorische waarde. Pieter Haaften van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk vertelde over de dilemma's bij het behoud of afbraak van de sociale woningen die de beroemde architect Rietveld in Reeuwijk heeft gebouwd. Anneloes Nelissen deed verslag van de inventarisatie Sociale woningbouw in Zuid-Holland. Er waren 38 deelnemers.
- Negen werkbezoeken
Om de ondersteuningsbehoefte in kaart te brengen en de gevraagde ondersteuning te bieden, zijn er werkbezoeken afgelegd aan de gemeenten Binnenmaas, Bodegraven-Reeuwijk, Leiden, Leidschendam-Voorburg, Noordwijk, Rotterdam, Voorschoten, Wassenaar en Zoetermeer.

1.5 Archeologie

Doel

Het Erfgoedhuis biedt ondersteuning aan gemeenten bij hun (wettelijke) taken op het gebied van de archeologische monumentenzorg. Wij doen dit door het monitoren van gemeentelijk archeologiebeleid, het

genereren en delen van kennis en het bieden van een platform voor samenwerking tussen partijen. Ter promotie van archeologie zetten wij ons in voor een betere zichtbaarheid, toegankelijkheid en beleefbaarheid voor het brede publiek. Wij sluiten ook aan op de nationale archeologiedagen in oktober.

Resultaten

▪ Kennisborging: drie netwerkbijeenkomsten

In 2018 vonden er drie bijeenkomsten plaats voor gemeentelijke en regionale archeologen in Zuid-Holland, en wel op 22 januari, 11 juni en 29 oktober. De eerste bijeenkomst had als thema archeologische onderzoeksmethoden en was bedoeld voor de reguliere doelgroep. Vertegenwoordigd waren de gemeenten Delft, Gouda, Leiden, Rotterdam, Vlaardingen, de Omgevingsdienst Midden-Holland en de provincie Zuid-Holland. De tweede bijeenkomst had als thema gemeentelijke archeologische depots. Voor deze bijeenkomst zijn specifiek deponhouders van de gemeentelijke archeologische depots uitgenodigd. Aanwezig waren onder meer de gemeenten Delft, Den Haag, Gouda, Leiden, Rotterdam, Vlaardingen en provincie Zuid-Holland en de Erfgoedinspectie. De derde bijeenkomst was onder meer gewijd aan het onderzoek naar het Romeinse Castellum in Bodegraven. Aanwezig waren de gemeenten Leiden, Leidschendam-Voorburg, Rijswijk, Vlaardingen, de Omgevingsdienst Midden-Holland en provincie Zuid-Holland.

▪ Organisatie Netwerkdag Archeologie

De netwerkdag Archeologie had in 2018 als thema Archeologie en de middeleeuwse stad. Het vond plaats op 21 september in het Bibliotheektheater in Rotterdam. De netwerkbijeenkomst is bestemd voor vrijwilligers en professionals in de archeologie, historische verenigingen, musea en andere erfgoedinstellingen en overige geïnteresseerden. Voor de organisatie werd nauw samengewerkt met Bureau Oudheidkundig Onderzoek van de Gemeentewerken Rotterdam (BOOR). Sprekers waren stadshistoricus Reinout Rutte (TU Delft), die vertelde over het leven en werk van de 16de-eeuwse cartograaf Jacob van Deventer, historicus Janna Coomans (UvA), die een beeld schetste van de hygiëne in middeleeuwse steden, en osteoarcheoloog Rachel Schats (RUL) die liet zien wat skeletten van middeleeuwse stedelingen ons kunnen vertellen. Tot slot liet archeoloog Arnold Carmiggelt (BOOR) de deelnemers kennismaken met het middeleeuwse Rotterdam. Er waren 105 deelnemers.

▪ Werkzaamheden Archeologiehuis Zuid-Holland

Naar aanleiding van het vertrek van Marie-France van Oorsouw heeft begin 2018 overleg plaatsgevonden met de provincie Zuid-Holland over de inzet van het Erfgoedhuis voor de monitoring van de collectie van het Archeologiehuis Zuid-Holland. Overeengekomen is dat het Erfgoedhuis binnen de boekjaarsubsidie een aantal taken voortzet: zij blijft de klimatologische omstandigheden en de conditie van de collectie monitoren en draagt er zorg voor dat er met enige regelmaat tijdelijke exposities worden ingericht. De klimaatmetingen in het Archeologiehuis hebben laten zien dat de temperatuur aldaar goed is, maar de luchtvochtigheid fluctueert (te droog en te vochtig). Er wordt bekeken hoe dit kan worden verbeterd. In opdracht van de provincie Zuid-Holland zijn begin 2018 onder leiding van het Erfgoedhuis de definitieve aanpassingsplannen voor de update en upgrade van het Archeologiehuis Zuid-Holland opgesteld en uitgevoerd. Voor de daadwerkelijke realisatie is opdracht verstrekt aan Brandwacht & Meijer, het bedrijf dat ook de inrichting van het provinciale deel van het Archeologiehuis Zuid-Holland heeft gerealiseerd. De werkzaamheden waren ruimschoots op tijd gereed om de eerste tijdelijke tentoonstelling, *Drakentanden in de Duinen. Sporen van de Atlantikwall*, in de aangepaste tentoonstellingsruimte te richten (zie verder: hoofdstuk 1.1 Erfgoedlijnprojecten, activiteiten op de erfgoedlijn Atlantikwall).

▪ Thema Het ontstaan van Holland

De stuurgroep *Het ontstaan van Holland* komt voort uit de provinciale Onderzoeksagenda Archeologie en is in 2017 in het leven geroepen. De stuurgroep heeft zichzelf als taak gesteld om activiteiten van derden te stimuleren en te faciliteren. Het werkterrein van de stuurgroep kent een multidisciplinaire insteek. Onder de deelnemers zijn stadsarcheologen (Vlaardingen, Dordrecht, Den Haag, Delft), medewerkers van het Erfgoedhuis en de provincie Zuid-Holland en op incidentele basis de provinciaal archeoloog van Noord-

Holland en collega's van Het Muiderslot. Uitbreiding van de stuurgroep met relevante deelnemers wordt gezocht.

In 2018 kwam de stuurgroep tweemaandelijks bijeen onder voorzitterschap van René Proos (provincie Zuid-Holland). Sterke bemoeienis was er in het afgelopen jaar met de reizende tentoonstelling over *Het ontstaan van Holland*. In opdracht van en in samenspraak met de stuurgroep is een digitale schoolplaat over *Het ontstaan van Holland* ontwikkeld. De uitvoering was in handen van JOOS Illustraties en Van Boven Ontwerp, en werd begeleid door Ad van der Zee van het Erfgoedhuis. De plaat is vooralsnog alleen als digitale download via de website van het Erfgoedhuis verkrijgbaar voor Digibord-gebruik, maar een gedrukte versie behoort tot de mogelijkheden.

Een groot deel van de voorbereiding van het symposium *Holland Ontluikt* dat de stuurgroep in januari 2019 op Het Muiderslot organiseert, vond plaats in de maanden oktober-december 2018. Daar wordt ook jongste nummer van *Historisch Tijdschrift Holland* gepresenteerd. De provincie Zuid-Holland financierde het symposium, de uitvoering was in handen van Het Muiderslot. Het Erfgoedhuis leverde ondersteunende diensten, zoals het samenstellen van een programma, contacten leggen en het briefen van een aantal sprekers, en voerde overleg met de provincie en Het Muiderslot over de communicatie rondom het symposium. De mediakanalen van het Erfgoedhuis werden ingezet ter promotie.

Met financiële en inhoudelijke ondersteuning van het Erfgoedhuis en de provincie Zuid-Holland heeft de redactie van *Historisch Tijdschrift Holland* een dubbeldik themanummer (120 pp.) over *Het Ontstaan van het graafschap Holland* gemaakt. De stadsarcheoloog van Vlaardingen was gastredacteur. De oplage werd verdubbeld tot ruim 1.000 exemplaren. Het tijdschrift werd gepresenteerd tijdens het Muiderslot-symposium en is verspreid onder de deelnemers. De gemeente Vlaardingen, het Erfgoedhuis en de provincie ontvingen daarnaast een flink aantal exemplaren voor PR-doeleinden.

Op aangeven van de stuurgroep financiert de provincie Zuid-Holland daarnaast voor de komende vier jaar een promotieplaats aan de Universiteit Leiden. Hiertoe is onlangs promovenda Roosje Peeters aangesteld.

▪ Publieksbereik

De publiekswebsite beleefarcheologie.nl waarmee aandacht wordt gevestigd op de archeologie in Zuid-Holland, werd in 2018 door 6.300 bezoekers bezocht. De bezoekers komen voornamelijk uit Zuid-Holland, maar ook uit de aangrenzende provincies Noord-Holland en Utrecht. Het bijbehorende Twitteraccount heeft 175 volgers, onder wie de RCE, de provincies Zuid-Holland en Noord-Holland, de gemeenten Delft, Den Haag, Leiden, Leidschendam-Voorburg, Rotterdam, Vlaardingen, Haarlem, en de Omgevingsdienst Midden-Holland. Verder zijn de volgers archeologische bedrijven, belangenorganisaties, erfgoedevenementen (RomeinenNu, Nationale Archeologiedagen e.d.), historische verenigingen, onderwijsinstellingen, politiek, terreinbeherende instellingen en vrijwilligers in de archeologie. Om bezoek aan de website te bevorderen zijn er in 2018 twee korte films toegevoegd aan de serie *Archeologie in Zuid-Holland* die diverse aspecten van de Zuid-Hollandse archeologie in beeld brengt. Eén over de vondst van een bijzondere laat-Romeinse vogelschaal in Rijnsburg en de restauratie daarvan. De tweede ging over prehistorische vondsten op het strand van de Zandmotor. De films, die gedeeld zijn via o.a. Facebook en Twitter, zijn ook te bekijken via YouTube.

Daarnaast zijn er in 2018 zijn er twee digitale nieuwsbrieven verstuurd aan bijna 600 abonnees.

▪ Platform voor vrijwilligers in de archeologie

Er vonden twee bijeenkomsten plaats, op 12 april en op 8 november. Hierbij waren vertegenwoordigd De Motte, Golda, Lek en Merwe, Rijnstreek en provincie Zuid-Holland.

▪ Publicatie Archeologische Kroniek

Ook in 2018 is de Archeologische Kroniek Zuid-Holland samengesteld (over 2017) in samenwerking met gemeenten en archeologische bedrijven. Deze is zowel online als in gedrukte vorm gepubliceerd. De papieren versie van de kroniek is tijdens de netwerkdag archeologie op 21 september in Rotterdam gepresenteerd en vervolgens verspreid onder relevante organisaties (oplage 1.000 stuks). De digitale versie is evenals de kronieken van voorgaande jaren, gepubliceerd op geschiedenisvanzuidholland.nl.

Omdat veel opgravingen pas later worden uitgewerkt, is de Kroniek een waardevolle tussentijdse bron van informatie als het gaat om de laatste stand van zaken.

- Monitor gemeentelijk archeologiebeleid
De Zuid-Hollandse gemeenten hebben in de tweede helft van 2018 een questionnaire ontvangen op basis waarvan het Erfgoedhuis de monitor gemeentelijk archeologiebeleid opstelde. Uiteindelijk heeft 64% van de Zuid-Hollandse gemeenten de questionnaire ingevuld. Daarmee was de respons iets lager dan in 2017.
- Remote Sensing
Het Erfgoedhuis heeft een project geïnitieerd dat zich richt op het vereenvoudigen van de archeologische zorgplicht van gemeenten door toepassing van Remote Sensing (satellietbeelden). Hiervoor is samenwerking gezocht met provincie, rijk, gemeenten, de innovatiesector, het bedrijfsleven en erfgoedpartners. De behoefte van het erfgoedveld is verkend en gekeken is in hoeverre er al gelijkwaardige technieken worden toegepast. Vervolgens is getoetst of de techniek bruikbare informatie oplevert. Deze *Proof of Principle* leverde voldoende op om deze techniek verder te ontwikkelen. Voor het verder ontwikkelen van de toepassing van de techniek is externe financiering nodig.

1.6 Erfgoededucatie

Doel

In 2017 heeft het Erfgoedhuis op het gebied van erfgoededucatie de transitie gemaakt naar het principe van *life long learning* en in 2018 zijn we daar op verder gegaan. In meerdere regio's is daarnaast aansluiting gezocht op de *Cultuureducatie met Kwaliteit*-plannen voor de jaren 2017-2020. Ook zijn de bestaande lespakketten opnieuw onder de aandacht gebracht door de inhoud op diverse manieren modulair aan te bieden. Zo wordt het lesmateriaal bruikbaar voor verschillende doelgroepen, van jong tot oud. Een nauwere samenwerking met Kunstgebouw leverde succesvolle projecten en producten op, die allemaal tot doel hebben om zoveel mogelijk kinderen en volwassenen te prikkelen iets meer te leren over de (directe) omgevingsgeschiedenis.

Resultaten

- Activiteiten op de erfgoedlijnen
In 2018 leverde het Erfgoedhuis erfgoededucatie-ondersteuning bij verschillende projecten op de erfgoedlijnen. Hieronder worden de activiteiten per erfgoedlijn verantwoord:
Trekvaarten: In 2017 is een cursus en publieksmateriaal ontwikkeld voor vaarondernemers langs trekvaartroutes. In 2018 vond de vijfde cursus in kennisoverdracht aan jong en oud voor schippers en rondleiders plaats. De Trekvaartles wordt vast onderdeel van het Cultuurmenu voor het basisonderwijs in Midden-Delfland en zal worden afgenomen door alle groepen 8 van scholen in Midden-Delfland.
Oude Hollandse Waterlinie: De Waterliniedagen zijn door het Erfgoedhuis en Stichting Groene Hart samen met lokale partijen opgezet. Voor deze erfgoedlijn zijn in het afgelopen jaar vijf Waterliniedagen georganiseerd, in Gouda, Nieuwpoort, Schoonhoven Gorinchem en Ameide. Elke stad kende gemiddeld 110 deelnemende leerlingen. Per stad zijn keuzes gemaakt over het of en hoe aan te sluiten op het cultuurbeleid van de gemeente. Ook in steden buiten Zuid-Holland bleek interesse voor het concept. De Quest Oude Hollandse Waterlinie, een uitdagende digitale speurtocht op een bestaande app van izi.TRAVEL, werd aangepast. Daarna werd deze getest door een basisschool in Gorinchem. Het bleek als product ook geschikt te zijn voor gezinnen met kinderen en voor groepen kinderen. Hiernaast werd een deel van het lesmateriaal bij deze erfgoedlijn omgevormd en geschikt gemaakt voor geïnteresseerde leerlingen (met het oog op een spreekbeurt of een scriptie) of volwassenen.
Atlantikwall: Ervaringen uit 2017 leerden dat de Bunkerdagen niet aansloten bij de wensen en mogelijkheden van onderwijs en instellingen. Daarom is in 2018 als alternatief hiervoor een filosofieles in de klas ontwikkeld over goed en fout in oorlogstijd. Met vier schoolklassen van totaal 120 leerlingen uit Den Haag en Hoek van Holland werd proefgedraaid. De leerlingen volgden een les in een Atlantikwall-bunker en vervolgens een filosofieles in de klas door kinderfilosoof Marja van Rossum. De les is toegevoegd aan het lespakket over de Atlantikwall en kan door de leerkracht op school worden gegeven. De reacties waren positief. Het concept is nu gereed voor andere scholen.

Romeinse Limes: Het ontwikkelde lesprogramma werd in 2018 ingezet door het Archeon. Het Archeon ontwikkelde extra technische informatie in aanvulling op het lesprogramma, die geschikt is gemaakt voor het onderwijs en voor het algemeen publiek (in het kader van *life long learning*). Via een speciale onderwijsknop op de website [geschiedenisvanzuidholland.nl](https://www.geschiedenisvanzuidholland.nl) kan de leerkracht de lesmaterialen nog gemakkelijker vinden.

▪ Educatiepakketten

In 2018 is de volledige en *up-to-date* informatie over de bestaande educatiepakketten via de website [geschiedenisvanzuidholland.nl](https://www.geschiedenisvanzuidholland.nl) beschikbaar gekomen. Via een speciale onderwijsknop is het voor leerkrachten nu nog eenvoudiger om de gewenste informatie te vinden.

▪ Lesprogramma's Erfgoedlijnen

Het lesprogramma bij de erfgoedlijnen Atlantikwall, Oude Hollandse Waterlinie, Limes en Trekvaarten is modulair gemaakt, voor zowel het onderwijs als voor andere geïnteresseerden. Dit is per erfgoedlijn op maat gedaan.

▪ Duurzame inzet educatiematerialen

Binnen het project *Kennis is Kracht* is de cursus *Aan de slag! Actieve erfgoedlessen* aangeboden aan vrijwilligers die betrokken zijn bij lesprogramma's. Deze cursus kende regelmatig een overinschrijving en bleek duidelijk te voorzien in een behoefte aan kennis en begeleiding.

▪ Notitie Een leven lang leren

In 2018 is de interne notitie *Een leven lang leren* verschenen. Hierin is geïnventariseerd op welke manieren het Erfgoedhuis aansluit op de leerbehoeften van jong en oud, van mensen met verschillende achtergronden en van mensen met beperkingen, en in hoeverre het Erfgoedhuis een verdere bijdrage kan leveren aan het verdiepen en verankeren van nieuwe kennis en inzichten op het gebied van erfgoed. Ook is onderzocht op welke manieren erfgoed ingezet kan worden bij maatschappelijke thema's, bijvoorbeeld bij projecten voor laaggeletterden of participatieprojecten. In 2019 zal worden onderzocht of een concept voor een erfgoedproject voor laaggeletterden levensvatbaar is.

▪ Zuid-Hollandse editie Digitale Scheurkalender

Het Erfgoedhuis werkt met een integrale aanpak van projecten, waarbij ervaren, beleven en locatiegebondenheid centraal staan. Het Erfgoedhuis werkt daarbij steeds nauwer samen met Kunstgebouw. Vragen op het gebied van erfgoedadviezen, projecten of cursussen werden in 2018 door Kunstgebouw doorgestuurd en nieuwe ontwikkelingen op het gebied van cultuuronderwijs en erfgoededucatie werden gedeeld. Met het project *Digitale Scheurkalender Zuid-Holland* heeft het Erfgoedhuis ook bewust de samenwerking met Kunstgebouw gezocht, om het ontwikkelde product op een concrete, toegankelijke manier zichtbaar te maken voor alle scholen in Zuid-Holland. Commissaris van de Koning Jaap Smit lanceerde de Digitale Scheurkalender voor Zuid-Holland op 27 september 2018. De Zuid-Hollandse versie is ondergebracht bij de landelijke website [digitalescheurkalender.com](https://www.digitalescheurkalender.com) (wachtwoord: zuidholland) en trok in de eerste maand na publicatie 59% van alle bezoekers van deze site. Gemiddeld brachten de bezoekers 20 minuten door op de website.

▪ Aansluiting op regio's met Cultuureducatie met Kwaliteitsbeleid

Zuid-Holland heeft per regio een eigen beleid op het gebied van cultuuronderwijs. Intensievere contacten met het veld leerden ons dat de vraag naar erfgoedprojecten met name in de plattelandsgebieden groeit. De wensen van het onderwijs matchen hierbij echter niet altijd met de mogelijkheden van de erfgoedinstellingen. Daarom is er in 2018 vanuit het Erfgoedhuis proactief contact geweest met Cultuureducatie met Kwaliteit-penvoerders en gemeentelijke cultuurambtenaren (CmK). De behoefte aan adviezen, aan de ontwikkeling van erfgoedprojecten en aan de begeleiding van erfgoedinstellingen blijkt groot. Om aan deze vraag tegemoet te komen, is in 2018 in samenwerking met Kunstgebouw een eerste aanzet gegeven voor de ontwikkeling van erfgoededucatieformats die in meerdere regio's inzetbaar zijn. In 2019 zal dit verder worden uitgewerkt.

- Landelijke samenwerking
Het Erfgoedhuis heeft structureel overleg met ProBiblio over het erfgoedaanbod van beide instellingen. Hierbij geeft het Erfgoedhuis advies over erfgoednetwerken en erfgoeddidactiek. Als deelnemer van het landelijke vakoverleg erfgoedconsulenten was het Erfgoedhuis ook actief betrokken bij de ontwikkelingen rond het nieuwe erfgoedcurriculum voor basis- en voortgezet onderwijs. In 2018 heeft het Erfgoedhuis met Erfgoed Brabant en Landschap Erfgoed Utrecht het initiatief genomen om te komen tot een landelijke leerlijn voor erfgoedproject voor het basisonderwijs.
Ook is het Erfgoedhuis door het Ministerie van OCW en de Museumvereniging benaderd om mee te denken over de mogelijke uitrol van het project Verwonderpaspoort, winnaar van de Museumeducatieprijs 2018. Het Verwonderpaspoort is door Naturalis en andere partijen voor de regio Leiden ontwikkeld. Met het prijzengeld wordt het mogelijk gemaakt om het project ook elders in te zetten.
Tot slot gaf het Erfgoedhuis invulling aan het Erfgoedatelier, dat werd georganiseerd door Kunstgebouw.

1.7 Molennetwerk Zuid-Holland

Doel

In 2018 concentreerden de activiteiten van het Molennetwerk zich op de drie aandachtsgebieden:

1) vrijwilligersbeleid, 2) omgeving van de molen en 3) publieksbereik en de relatie met andere monumenten en het cultuurlandschap.

Resultaten

- Organisatie netwerkdag en themabijeenkomst
De jaarlijkse netwerkbijeenkomst werd gehouden op 12 oktober in Het Arsenal in Nieuwpoort. Thema's die centraal stonden waren de handreiking molenerven en subsidies en provinciale ontwikkelingen. In de middag vond een excursie plaats naar de Westermolen (Langerak), de Goudriaanse Molen (Goudriaan) en naar de molens die langs de Molenkade in Groot-Ammers staan. Deze laatste molens werden bezocht in het kader van het onderzoek door het Erfgoedhuis naar de molenerven die ten gevolge van de dijkverzwaring van de molenkade worden aangepast. Het aantal deelnemers was 68. De themabijeenkomst ging over goed beheer van de molenbiotopen en vond plaats op 24 mei 2018 in het Scheltemacomplex in Leiden. De bijeenkomst werd gecombineerd met de uitreiking van de prijzen voor Beste Molenbiotoop-beheerder door gedeputeerde Rik Janssen. De winnaars waren Ab Mulder (molen Windlust, Westmaas), Jorinde en Philip Pijnaken-Vroeijerstijn (molens in Leiden), Johan Ottevanger (molenviergang Zevenhuizen), Barend Zinkweg (Pendrechtse Molen) en Willem van Beelen (buurman molen van Oostvoorne). Naast de uitreiking van de prijs waren er presentaties over de uitvoering van groenbeheerplannen rond molens door groenexpert Marcel Schildwacht en de activiteiten op het erf van de Twiskemolen in Landsmeer door molenaar Marcel Koop. Er waren in totaal 47 mensen op deze bijeenkomst aanwezig.
- Organisatie cursussen
Op zaterdag 15 en zaterdag 22 september vond de cursus Molengids plaats. Dag één vond plaats in het Meisjeshuis in Delft en in molen De Roos te Delft, dag twee in molen Kyck over den Dyck in Dordrecht. Er waren 11 deelnemers vanuit de volgende molens/molenorganisaties: Kinderdijk, molen De Roos in Delft, korenmolen in Hazerswoude Dorp, molen De Eendracht in Alphen aan den Rijn, molen Aeolus in Vlaardingen en de Groeneveldse molen in Schipluiden.
Door persoonlijke omstandigheden van de docent is de geplande workshop Benefietevents in 2018 niet doorgegaan. Deze zal in het voorjaar van 2019 opnieuw worden aangeboden.
- Onderzoek kennisborging
Voor het *oral history*-project Molenverhalen is een projectplan opgesteld. Een pilot interview is in 2018 gehouden. Het project zal in 2019 en 2020 met financiële ondersteuning van culturele fondsen worden uitgevoerd.
- Publicatie Goed beheer molenerven
In 2018 is een digitale publicatie samengesteld over het molenerf van de Zuid-Hollands poldermolen. Deze

handreiking wordt begin 2019 digitaal gepubliceerd. Het molenveld wordt vervolgens in de gelegenheid gesteld op de publicatie te reageren en aanvullende informatie aan te leveren. Daarna zal de publicatie in druk verschijnen en zal een themabijeenkomst worden georganiseerd.

- Publieksbereik en samenwerking met monumenten en het cultuurlandschap
Voor de Natuurwerkdag 2018 is een project gestart om op één (proef)molen een publieksgroep aan te trekken die op basis van interesse/*lifestyle* niet zo snel in relatie met de molen wordt gebracht. Gekozen is voor de doelgroep tuinliefhebbers. Molen De Lelie in Puttershoek heeft contact gelegd met Groei & Bloei Hoeksche Waard. Twee medewerkers van Groei & Bloei Hoeksche Waard deden aan de Natuurwerkdag mee. In de komende tijd zullen zij advies geven over de inrichting van de moestuin die bij De Lelie wordt aangelegd.
- Promotiefilm molenbiotoop
In het kader van het onder de aandacht brengen van de molenbiotoop is in het najaar van 2018 een promotiefilm vervaardigd. Jesse in 't Veld, student bij de Reinwardt Academie, heeft hier in het kader van zijn stage bij het Erfgoedhuis, samen met Ellen Steendam (consulent Molennetwerk) en een vlogger aan gewerkt. De film zal in 2019 worden gepresenteerd.
- Publicatie nieuwsbrief
In 2018 zijn vier digitale nieuwsbrieven verzonden (maart, juni, september, december). De nieuwsbrief wordt naar 596 emailadressen gestuurd.

Hoofdstuk 2 | Projecten

Buiten de boekjaarsubsidie om verricht het Erfgoedhuis projecten op basis van financiering uit incidentele projectsubsidies, publieke en private fondsen en uit haar bestemmingsreserve.

2.1 Project *Kennis is Kracht*

Doel

In 2017 is het Erfgoedhuis gestart met het project *Kennis is Kracht*, een nieuw cursustraject om vrijwilligers in de erfgoedsector te ondersteunen in hun werk voor (streek)musea, archieven en historische verenigingen. Het project loopt tot eind 2019. Nieuwe cursusonderwerpen waren in 2018 AVG (Algemene Verordening Gegevensbescherming), *storytelling*, masterclass beeldredactie, workshop GEO lab, erfgoedinstellingen en muziek, rondleiden voor groepen mensen met dementie en *mindful* in het museum. *Kennis is Kracht* wordt mogelijk gemaakt door Fonds 1818, Fonds Schiedam Vlaardingen en de provincie Zuid-Holland.

Resultaten

▪ Organisatie van cursussen

Binnen het project *Kennis is Kracht* organiseerde het Erfgoedhuis dit jaar zeventien reguliere cursussen, waarvan vier in samenwerking met De Groene Motor, vier digitaliseringscursussen, vier cursussen op maat, te weten: Rondleiden bij Serviceteam Vlaardingen (25 april), Rondleiden bij Vrijmetselarij Museum in Den Haag (13 september), AVG bij Historische Kring Alphen a/d Rijn (18 september), Rondleiden bij Historische Kring Nieuwpoort (27 oktober) en één train-de-trainer workshop over rondleiden. In totaal deden 184 instellingen uit de provincie met 459 vrijwilligers en acht betaalde medewerkers deel aan de cursussen.

De train-de-trainer workshop was een experiment. Navraag bij musea en andere instellingen gaf blijk van weinig tot geen animo voor een vervolg op deze training. Vrijwilligers vanuit de organisatie opleiden tot docenten die eigen vrijwilligers aansturen of feedback geven op hun functioneren, ligt zeer gevoelig binnen (vrijwilligers) organisaties en bij de betrokkenen. De voorkeur wordt daarom gegeven aan een externe docent of deskundige.

▪ Groen-Erfgoed Academie

Vanwege te weinig interesse van de groenpartners is de voorgenomen ontwikkeling van een Groen-Erfgoed Academie in 2018 niet verder uitgewerkt.

▪ Factsheets en/of publicaties

In 2018 zijn de volgende *factsheets* en/of publicaties verschenen die horen bij het cursusaanbod:

- *Met leerlingen aan de slag! Actieve erfgoedlessen*
- *Spullen die harten vullen: Toolbox voor betekenisvolle activiteiten rondom culturele collecties voor mensen met dementie*
- *Nummeren van museumobjecten*
- *Collectiehulpverlening (CHV)*
- *Storytelling*
- *Succesvol beheer van privacy- en informatievoorschriften in kleine musea*
- *De toepassing van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) voor erfgoedinstellingen*
- *Collectiebeheersystemenoverzicht Zuid-Holland (Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties)*

▪ Informatievoorziening

Alle cursussen binnen het project *Kennis is Kracht* zijn aangeboden via het online vrijwilligersplatform zelfdoeninerfgoedengroen.nl. Dit is een gezamenlijk initiatief van De Groene Motor, onderdeel van het Zuid-Hollands Landschap en het Erfgoedhuis. Ook staan de cursussen vermeld in de agenda op de website

van het Erfgoedhuis. Om de deelnemers actief te informeren over aankomende activiteiten zijn er door het jaar heen zeven *Kennis is Kracht*-nieuwsbrieven verstuurd (zie ook: hoofdstuk 1.3 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering).

- Cursusevaluatie
Uit de enquêteresultaten van respondenten van 21 cursussen sprak een hoge tevredenheidsgraad. Gemiddeld waardeerden cursisten hun cursus met een acht. Voor 95% van de deelnemers werd voldaan aan hun verwachtingen. Qua cursusinhoud scoorde 99% van de cursussen goed of voldoende. Wat betreft de presentatie van docenten scoorde 97% goed of voldoende. 86 % van de cursisten heeft nieuwe kennis opgedaan; 71% heeft de kennis kunnen opfrissen en 41% heeft kennis kunnen delen met anderen.
- Urenverantwoording
Erfgoedhuis voerde het project *Kennis is Kracht* uit dankzij een bestemmingsreserve van 33.333 euro in 2018. Voor de coördinatie van het project werden de medewerkers van het Erfgoedhuis ondersteund door Renata Haring die als zelfstandige is aangetrokken voor de duur van het project. Daarnaast werden er geregeld externe docenten ingeschakeld voor het geven van verschillende cursussen. Het Erfgoedhuis stuurt het project aan en monitort de voortgang en resultaten.

2.2 Project *Digitalisering Erfgoedcollecties*

Doel

In 2017 voerde het Erfgoedhuis in opdracht van de provincie Zuid-Holland een verkenning uit getiteld *Digitalisering Erfgoedcollecties*. Dit resulteerde in een provinciaal stimuleringsprogramma voor 2018 en 2019 dat ook financiële steun krijgt van het Prins Bernhard Cultuurfonds afdeling Zuid-Holland. Als onderdeel hiervan werd een provinciaal Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties bij het Erfgoedhuis belegd. Met het steunpunt wordt beoogd de (basis)kennis over digitaliseren en het delen van deze kennis te vergroten. In 2018 zijn verschillende cursussen en diensten aangeboden om medewerkers en vrijwilligers van erfgoedinstellingen te ondersteunen op het gebied van digitalisering van hun collectie(s).

Resultaten

- Projectorganisatie
2018 was het eerste jaar waarin het Steunpunt Digitalisering ondersteuning erfgoedinstellingen in Zuid-Holland operationeel was. Bob Valckx, een speciaal hiervoor aangetrokken projectmedewerker, stelde samen met Evelien Masselink, de projectleider vanuit het Erfgoedhuis, een jaarprogramma op. Op verschillende manieren werd contact gelegd met de achterban ter informatie en uitnodiging voor bijeenkomsten maar ook om de behoeftes goed in beeld te krijgen. Zo bleek behoefte te bestaan aan een overzicht van collectieregistratiesystemen en aan een stappenplan (spoorboekje) om tot een effectieve manier van digitalisering van de collectie te komen. Tevens werd een webpagina ingericht voor het communiceren over het cursusaanbod. De projectmedewerker en de projectleider voerden regelmatig contact tussen de betrokken ambtenaar bij de provincie en het bureau van de Zuid-Hollandse afdeling van het Prins Bernhard Cultuurfonds. Laatstgenoemde richtte voor het project een Themafonds Digitalisering in. Ook werd het digitale platform Canon van Zuid-Holland opgeleverd en op 28 november feestelijk gelanceerd door gedeputeerde Rik Janssen in het Mauritshuis. Het project is tweejarig, dus de afspraken en werkzaamheden lopen in 2019 door.
- Vier netwerkbijeenkomsten
In totaal werden vier (netwerk)bijeenkomsten georganiseerd. Een kick-off bijeenkomst in het Gemeentemuseum Den Haag; een netwerkbijeenkomst voor de erfgoedinstellingen die een aanvraag wilden doen bij het Themafonds Digitalisering van het Prins Bernhard Cultuur Fonds en daar hulp bij konden gebruiken; een middag voor directeuren van erfgoedinstellingen om hen bij te praten over de ontwikkelingen op het gebied van digitaliseren van erfgoedcollecties en een drukbezochte netwerkbijeenkomst over de digitale toepassingen, waarbij als belangrijkste onderdeel de Zuid-Hollandse 'mijn canon' web-omgeving binnen de landelijke website entoen.nu in bijzijn van erfgoedgedeputeerde Rik Janssen werd gepresenteerd. Tijdens

deze netwerkbijeenkomst werden met drie instellingen ervaringen gedeeld over gevolgde digitaliseringscursussen en over de ontplooiden promotionele activiteiten, evenals over de besteding van de financiële bijdragen (ontvangen uit het Themafonds Digitalisering) en hun nieuwe eigen afgeleide Canonpagina. Na de lancering presenteerde vervolgens een drietal bedrijven de resultaten van hun succesvolle stappen op de digitale snelweg: het Streekmuseum Goeree-Overflakkee liet hun *Virtual Reality* beleving *De Watersnoodramp door de bril van nu* zien, ontwikkeld door Studio Maslow. izi.TRAVEL toonde hun *audio cityguides* concept en Eaglescience presenteerde hun app *Ontdek de schatten van Zuid-Holland Archeologica*.

- Veertien cursussen
Het Steunpunt Digitalisering Erfgoedcollecties Zuid-Holland organiseerde 14 cursussen. Deze varieerden van basiscursussen, een gevorderdencursus collectieregistratie (middels softwaresystemen Adlib, TMS en ZCBS), tot specialistische cursussen. De onderwerpen hiervan liepen uiteen van het scannen van documenten, hoe om te gaan met auteursrechten, de mogelijkheden van *Linked Open Data* (LOD) en *persistent identifiers* (PID's), tot hoe objecten goed te fotograferen. Alle cursussen werden zeer goed bezocht en werden na afloop hoog gewaardeerd. Voor enkele cursussen was zoveel belangstelling dat zij meermalen zijn georganiseerd. Alle cursisten ontvingen na deelname aan de cursus een certificaat, een voorwaarde voor het aanvragen van een financiële bijdrage uit het Themafonds Digitalisering van het Prins Bernhard Cultuur Fonds. Aan de cursussen in dit opstartjaar deden in totaal 492 cursisten mee en werden 142 verschillende erfgoedinstellingen bereikt.
- Versterken samenwerking
Om tot een betere digitale ontsluiting van collecties te komen is een goede samenwerking tussen de verschillende instellingen onontbeerlijk. Wij faciliteren en stimuleren deze samenwerking tussen archieven, bibliotheken, musea en audiovisuele, wetenschappelijke en andere collectiebeherende organisaties. Consulents en projectmedewerkers bezochten enkele studiedagen op landelijk niveau, onder andere georganiseerd door het Netwerk Digitaal Erfgoed, Overleg Provinciale Erfgoedhuizen Nederland (OPEN) en door Erfgoed Gelderland. Ook onderhielden zij contact met de inhoudelijke experts bij het Netwerk Digitaal Erfgoed en DEN Kennisinstituut cultuur en digitalisering. In aanvulling hierop ondertekenden de directeurs van OPEN op 1 oktober 2018 een manifest waarmee zij lieten zien dat zij hun digitale erfgoed informatie zo zichtbaar, bruikbaar en houdbaar mogelijk willen maken, volgens de principes van de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed.
- Nieuwsbrieven
In 2018 zijn er 13 nieuwsbrieven aan de achterban verzonden.
- Urenverantwoording
Erfgoedhuis voerde dit project uit dankzij de inzet van 683 uren uit de boekjaarsubsidie. Dit bleek dubbel zoveel als begroot, onder meer door extra investeringen in een goede opstart, alsook door grote animo in het veld waardoor er meer activiteiten zijn georganiseerd dan voorzien. De projectmedewerker alsmede andere out-of-pocketkosten werden bekostigd dankzij een aanvullende projectsubsidie van de provincie Zuid-Holland van 30.000 euro en inzet van een eigen bestemmingsreserve van 40.000 euro.

2.3 Project *Herbestemming in Zuid-Holland*

Doel

Om herbestemming van monumentaal erfgoed te stimuleren, is het Erfgoedhuis in 2016 en 2017 met financiële steun van provincie Zuid-Holland gestart met het project *Herbestemming in Zuid-Holland*. In 2018 is dit project afgesloten.

Resultaten

- Organisatie drie expertmeetings

In 2018 zijn drie expertmeetings georganiseerd. De eerste bijeenkomst vond plaats op 31 mei in Voorburg. Hier stond de Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming aan de Laan van Nieuw Oosteinde 1 centraal. De tweede bijeenkomst vond plaats op 15 juni in Capelle aan den IJssel. Onderwerp was de Johannahoeve aan de 's-Gravenweg, die droevig genoeg daags na de bijeenkomst geheel is afgebrand. De derde bijeenkomst vond plaats in Zwijndrecht, alwaar het fabriekscomplex van Schokbeton al enige jaren op een nieuwe bestemming wacht.

- Kennisdeling

De website herbestemming-zh.nl werd met regelmaat geactualiseerd, onder meer met berichten van de provincie Zuid-Holland en de verslagen van de drie expertmeetings. De website trok 1.400 bezoekers in 2018.

2.4 Samenwerking met het Zuid-Hollands Landschap

Sinds 2010 werd er door het Erfgoedhuis Zuid-Holland en het Zuid-Hollands Landschap actief ingezet op meer inhoudelijke en organisatorische samenwerking tussen beide organisaties. Vanuit deze laatste intentie verhuisde het Zuid-Hollands Landschap in 2013 naar het Meisjeshuis. In recenter jaren heeft dit tot vele interessante inhoudelijke samenwerkingsprojecten geleid. Een inspirerend voorbeeld van het bundelen van de professionele krachten is het platform [Zelf doen in erfgoed en groen](#). Dit is een driejarig project voor het werven van erfgoed- en groenvrijwilligers dat eind 2019 afloopt. Daarnaast vonden er kortdurende projecten plaats die, mede dankzij steun van de provincie Zuid-Holland, succesvol konden worden afgerond in 2018. Het betreft het project *Beleef de Krimpenerwaard* (bestaande uit twee onderdelen: *Beleef de Vlist* en de inrichting van de Koeneschans) én de tijdschriftuitgave *Beleef Zuid-Holland!*

Resultaten

- Publicatie van het magazine *Beleef Zuid-Holland!*

In 2018 verscheen voor de vijfde keer een gezamenlijke editie van het publiekstijdschrift *Beleef Zuid-Holland!* Deze speciale uitgave had als thema *Het Ontstaan van Holland* en verscheen in een oplage van 55.000 exemplaren die verspreid werden onder de achterban van beide organisaties en via erfgoedinstellingen.

- Project *Beleef de Krimpenerwaard*

Zie hoofdstuk 1.1 Erfgoedlijnprojecten

- Project *Zelf Doen in Erfgoed en Groen*

Zie hoofdstuk 1.3 Ondersteuning en deskundigheidsbevordering.

Hoofdstuk 3 | Betaalde dienstverlening

Naast de activiteiten die het Erfgoedhuis uitvoert in opdracht van de provincie Zuid-Holland en de projecten die wij uitvoeren op basis van projectsubsidies en fondsenwerving, generen wij ook inkomsten uit onze betaalde dienstverlening. Dit gebeurt in de eerste plaats via onze afdeling Monumentenwacht, die zich inzet voor de fysieke instandhouding van gebouwd erfgoed. In de tweede plaats via betaalde diensten van de afdelingen Erfgoed & Beleving en Erfgoed & Ruimte. De grootste afnemers hiervan zijn gemeenten en musea. Het gaat daarbij om diensten die niet binnen de werkafspraken met de provincie Zuid-Holland vallen. Door het aanbieden van deze diensten voorzien we onze achterban van een optimale ondersteuning bij het behouden, benutten en beleven van cultureel erfgoed en zorgen we voor een extra eigen inkomstenbron.

De betaalde dienstverlening omvatte in 2018 onder andere de volgende diensten:

- Het uitvoeren van bouwkundige inspecties
- Het uitvoeren van aankoopkeuringen
- Het begeleiden van restauraties en renovaties
- Adviseren over vergunningen, subsidies en verduurzaming
- Het opstellen van meerjarenonderhoudsplannen
- Het opstellen van haalbaarheidsonderzoeken
- Het maken van een collectieaudits
- Het schrijven van een collectieplan of beleidsplan voor een erfgoedinstelling
- Het maken van een cultuurhistorische effectrapportage (CHER) voor een gemeente
- Het uitvoeren van bouwhistorisch onderzoek
- Publicaties

3.1 Monumentenwacht

Doel

De afdeling Monumentenwacht Zuid-Holland binnen het Erfgoedhuis maakt zich al vele jaren sterk voor een goed beheer en onderhoud van monumenten en andere historische en beeldbepalende gebouwen. De wachters doen dit door eigenaren en beheerders van monumenten bij te staan met onafhankelijk advies over de bouwkundige staat van hun monument en door het uitvoeren van periodieke inspecties. Goed onderhoud is immers cruciaal voor de instandhouding van gebouwd erfgoed.

Ontwikkelingen

- Innovatie en efficiency in de dienstverlening
Om goed in te spelen op de wensen en behoeften van de hedendaagse monumenteneigenaar heeft de afdeling Monumentenwacht in 2018 een start gemaakt om haar dienstverlening te innoveren. Dit doet zij onder andere door de implementatie van Condor, een gebruiksvriendelijk rapportagesysteem. Ook worden de bedrijfsprocessen waar mogelijk gestroomlijnd.
- Doorontwikkeling website en SEO-strategie
In 2017 is de website www.monumentenwacht-zh.nl gelanceerd. Er werd destijds voor een eigen website gekozen omdat de Monumentenwacht een volledig andere doelgroep bedient dan het Erfgoedhuis, namelijk beheerders en (toekomstige) eigenaren van monumenten, waaronder particulieren, makelaars, VVE's en projectontwikkelaars. De website werd voorzien van een SEO-strategie die de online vindbaarheid sterk moest verbeteren. Dat lijkt gelukt. Ten opzichte van 2017 is sindsdien het aantal inschrijvingen bijna verdubbeld.
- Implementatie nieuw rapportagesysteem
Er is in 2018 begonnen met het doorvoeren van een nieuw rapportagesysteem, Condor. Enerzijds moet dit bijdragen aan een gebruiksvriendelijker eindproduct voor de klant, anderzijds aan een eenvoudiger rapportagesysteem tijdens de inspectiewerkzaamheden. In de nieuwe rapportages worden de

hersteladviezen uitgebreider en uniformer dan nu het geval is omschreven. Dit leidt tot een betere ondersteuning van klanten en het vereenvoudigd aanleveren van een (meerjaren)onderhoudsbegroting. Het ligt in de verwachting dat Condor medio 2019 in werking treedt.

Activiteiten vrijgesteld van BTW

- Het uitvoeren van periodieke bouwkundige controles (inspecties)
De werkzaamheden bestaan uit het technisch inspecteren van monumentale gebouwen. Het Monumentenwachtrapport waardeert puntsgewijs ieder bouwkundig onderdeel in het monument, uiteraard inclusief de aard, vorm en termijn van een eventueel herstel.
- Abonneservice Monumentenwacht
Ook in 2018 is ons abonneebestand met eigenaren en beheerders van monumenten iets gegroeid ten opzichte van het jaar daarvoor. Dit systeem kent twee voordelen: het stimuleert in de eerste plaats de periodieke inspecties (iedere twee jaar), wat in het algemeen belang is van de instandhouding van het gebouw. Ten tweede ontvangt de opdrachtgever een korting op de uitgevoerde werkzaamheden.

Activiteiten met BTW-heffing

- Aankoopkeuringen
De Monumentenwacht voert aankoopkeuringen uit voor particulieren en bedrijven die overweging een historisch pand aan te kopen. Deze aankoopkeuring biedt potentiële kopers inzicht in de staat van onderhoud en de kosten voor eventueel herstel en onderhoud.
- NRF QuickScans
Gebruikers van de Restauratiewijzer kunnen via het Nationaal Restauratie Fonds bij Monumentenwacht Zuid-Holland een *quickscan* aanvragen ter bepaling van de financieringsbehoefte van onderhoud, restauratie of woningverbetering. Met de *quickscan* worden de kosten van gebreken en onderhoud aan woonhuizen en boerderijen zonder agrarische functie berekend die binnen twee jaar te verwachten zijn.
- Ondersteuning subsidieaanvragen
Wij ondersteunen beheerders en eigenaren van monumenten met het aanvragen van de zogeheten SIM-subsidie, de Subsidie Instandhouding Monumenten, zoals verstrekt door de Rijksoverheid. Het aantal verzoeken hiertoe zijn in het afgelopen jaar bijna verdubbeld, van 6 in 2017 naar 11 in 2018.
- Het opstellen van meerjarenbegrotingen
Een van de geleverde diensten is het opstellen van meerjarenbegrotingen. Binnen het huidige systeem vergt dit het nodige handwerk. Het nieuwe rapportagesysteem Condor biedt de mogelijkheid om een geïntegreerde meerjarenbegroting aan te leveren. Dit zal mogelijk maken dat de Monumentenwacht deze service aan alle bestaande en nieuwe klanten kan aanbieden. Met deze begroting zullen we de particuliere monumentenbezitter beter van dienst kunnen zijn met advies en begeleiding.
- Begeleiding en ondersteuning van VVE's
Wij ondersteunen Verenigingen van Eigenaren met het onderhoud van hun pand door het bijwonen van vergaderingen, het aanvragen van offertes bij aannemers en leveranciers en door controle op de uitvoering en kwaliteit van de werkzaamheden.

Financiering

De financiering van de afdeling Monumentenwacht verloopt via een exploitatiebijdrage van de provincie Zuid-Holland en via betaald opdrachtgeverschap.

3.2 Erfgoed & Beleving

- European Museum Advisers Conference
Voor het Landelijk Contact Museumconsulenten (LCM) werd een haalbaarheidsonderzoek afgerond naar mogelijkheden om de European Museum Advisers Conference (EMAC) in 2018 in Nederland te organiseren.
- Statenbijbelmuseum
In opdracht van de Stichting Statenbijbelmuseum is een onderzoek uitgevoerd naar de waarden van hun erfgoedcollectie. Als belangrijkste onderzoeksvragen werden geformuleerd: welke cultuurhistorische, sociaal-maatschappelijke en gebruikswaarden zijn er verbonden met de collectie? En wat verbindt de collectie met Leerdam? De gemeente Leerdam droeg financieel bij aan dit onderzoek.
- Nulmeting Museon
Het Erfgoedhuis voerde in 2018 een nulmeting uit voor het Museon in Den Haag. Dit betrof een meting naar de stand van zaken van de collectie op de deelgebieden registratie, conservering en veiligheidszorg.
- Vereniging voor Musea in Zuid-Holland
Samen met de Vereniging voor Musea in Zuid-Holland (VMZH) organiseerde het Erfgoedhuis een studiemiddag in het Stedsmuseum Gorinchem. De middag met het thema 'andere financieringsbronnen' trok 35 deelnemers. Daarnaast werd de jaarlijkse Ledenvergadering georganiseerd op 14 mei 2018. De VMZH werd in 2018 nog administratief ondersteund door het Erfgoedhuis. Met de opheffing van de VMZH in 2019 zal deze ondersteuning komen te vervallen. Het daarvoor in de plaats komende Museumplatform Zuid-Holland wordt direct ondergebracht bij het Erfgoedhuis.

3.3 Erfgoed & Ruimte

- Bouwhistorische verkenning Bodegraven-Reeuwijk
In opdracht van de particuliere eigenaar is een bouwhistorische verkenning opgesteld van de woning met bijgebouw aan de 's-Gravenbroekseweg 7-9 te Reeuwijk.
- Bouwhistorische verkenning Krimpenerwaard
In opdracht van de particuliere eigenaar is een bouwhistorische verkenning opgesteld van een stal behorende tot een voormalig agrarisch bedrijf aan de Opperduit 328-330 te Lekkerkerk. De eigenaar heeft de verkenning met waardestelling nodig in het kader van een aanvraag van een omgevingsvergunning.
- Bouwhistorische verkenning Zoeterwoude
In opdracht van een particulier werd een bouwhistorische verkenning opgesteld van de pastorie aan de Zuidbuurtseweg 14 te Zoeterwoude-Dorp. De pastorie uit 1878 was tot verkoop aan een particulier onderdeel van het kerkcomplex Sint Jans Onthoofding. De pastorie zal worden gesplitst in twee wooneenheden. Om het voorliggende plan te kunnen beoordelen had de gemeente de voorwaarde gesteld dat er een bouwhistorische verkenning met waardestelling moest worden overlegd.
- Bouwhistorische verkenning en haalbaarheidsonderzoek Leerdam
In opdracht van het Zuid-Hollands Landschap zijn de eerste twee stappen van het haalbaarheidsonderzoek herbesteding van het Dordtse Huis in Leerdam uitgevoerd: een quickscan vigerende bestemmingsplannen en een bouwhistorische verkenning. De overige stappen in het proces zijn niet uitgevoerd, omdat Zuid-Hollands Landschap heeft aangegeven het eigenaarschap van het Dordtse Huis te zullen overdragen.
- Second opinion Katwijk
In opdracht van de gemeente Katwijk is een *second opinion* gegeven over wijzigingen van het gemeentelijke monument Villa Allegonda.

- Subsidieverordening Gemeentelijke Monumenten Gemeente Noordwijk
In opdracht van de gemeente Noordwijk heeft het Erfgoedhuis een subsidieverordening gemeentelijke monumenten opgesteld. De subsidieverordening is inmiddels vastgesteld. In vervolg hierop heeft de gemeente aan het Erfgoedhuis gevraagd om de regeling uit te voeren. Dit houdt in dat het Erfgoedhuis bouwkundige inspecties uitvoert, monumentenschildjes aan de gemeentelijke monumenten bevestigt, een taak heeft in de toezicht op de in het kader van de subsidieregeling uitgevoerde werkzaamheden, en de subsidiabele instandhoudingskosten berekent.
- Restauratie OpleidingsProjecten Zuid-Holland
In verband met de overdracht van de administratie en ondersteuning van de Restauratie OpleidingsProjecten Zuid-Holland (ROP) aan Erfgoed Zeeland, is er voor 2018 geen facilitaire dienstverleningsovereenkomst meer gesloten. De werkzaamheden die het Erfgoedhuis tot september 2018 nog heeft verricht, zijn daarom op basis van urenrekening gefactureerd.